

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Kauno kapinių mediniai kryžiai

2012-12-04

ŽURNALAS: TAUTODAILĖSMETRAŠTIS

TEMA: Kultūrinis paveldas

AUTORIUS: Jolanta Zabulytė

DATA: 2012-12

Kauno kapinių mediniai kryžiai

Jolanta Zabulytė

Kauno mieste yra aštuonios kapinės, iš kurių Šančių (įsteigtos 1901 m.) ir Aleksoto (įsteigtos 1880 m.) pripažintos istorijos ir kultūros paminklais, todėl jose galima laidoti tik šeimų kapuose. Kauno miesto kapinių paminklai mažai tyrinėti – kol kas apžvelgti tik įvairūs Petrašiūnų kapinių paminklai[1] ir Kauno miesto kapinių geležiniai kryžiai.[2] Naudojant 2010 m. surinktą ikonografinę medžiagą šiame straipsnyje aptariami Aleksoto, Panemunės (įsteigtos 1917 m.), Seniavos (įsteigtos 1955 m.), Romainių I ir II (įsteigtos 1966 m., 1970 m.), Šančių, Petrašiūnų (įsteigtos 1939 m.) ir Eigulių (įkurtos 1880 m.) kapinių medinių kryžių bruožai. Esminiu tyrimo aspektu pasirinkta tipologinė sklaida, t. y. mediniai kryžiai aptariami pagal jų siluetą formuojančius elementus. Formų raidos aptarimą sunkina ankstesnių XIX a. pab. – XX a. vid. medinių kryžių pavyzdžių trūkumas[3] ir fiksacijos pobūdis,[4] problemiškas paminklų statymo laikotarpio klausimas,[5] todėl ši tema nebus analizuojama. Medinių kryžių, kaip ir kitų kapinių paminklų, autorystės nustatymas taip pat keblus, nes tik kai kuriuose kryžiuose yra įrėžti autorių inicialai, o dauguma kryždirbių ne visada žino kuriose Kauno kapinėse jų paminklai pastatyti,[6] todėl šiame straipsnyje nurodoma tik nedidelė dalis autorių.

Natūralu, kad medinių kryžių daugiausia pastatyta veikiančiose Kauno kapinėse ir jie įvairesnių formų, o antai riboto laidojimo Aleksoto ir Šančių kapinėse jų palyginti nedaug ir vyrauja paprasta lotyniško kryžiaus forma. Paprastų, be dekoru nedidelių ir aukštesnių medinių kryžių esama Petrašiūnų, Romainių I ir II, Panemunės, mažiau Seniavos ir Eigulių kapinėse. Kartais vieninteliu tokių kryžių dekoru papildiniu būna nedideli stogeliai Nukryžiuotajam: kaip ir tradiciniuose paminkluose, šiandien naudojami mediniai dvišlaičiai ir iš skardos karpyti lenkti stogeliai (pav. 1). Sutinkamas ir kitas tradiciniams kryžiams būdingas kuklus dekoras, skersinių galus dengiant stačiakampėmis lentelėmis. Paprastos formos, tik pakreiptu trečiuoju

skersiniu dvikryžmiai mediniai kryžiai statomi ir ant stačiatikių kapų (Petrašiūnų kapinės).

Kitas tipas – kryžiai su profiliuotais skersinių galais. Nedideliems kapų kryželiams naudojamos lentos ir skersinių galai išpjaustomi ovaliomis arba kitomis geometrinėmis (pvz., trikampaiais, nukirstais ovalais, stilizuotais augalų žiedais ir pan.) formomis (pav. 2). Iš plonesnių ar storesnių rąstų suręstų kryžių skersinių galai ištašomi, rečiau tvirtinamos tekintos detalės – sutinkami burbulai, prizmės, kartais trilapiai motyvai (pav. 3). Tokiuose kryžiuose Nukryžiuotąjį dengia didesnis ar mažesnis stogelis. Šio tipo kryžių esama nemažai, tačiau skirtingose kapinėse jų skaičius įvairus – vienoje daugiau (pvz., Romainių kapinės), kitose mažiau.

Aptikti tik pavieniai kryžiai su visų skersinių ir stulpo ašūriniu dekoru – tai nedidelis lentinis kryžius su apvalių dantukų juostomis Seniavos kapinėse (pav. 4), su riestėmis – Panemunės kapinėse (Andriūšių šeimos kapas), „šulinio“ principu apipintas kryžius Petrašiūnų kapinėse (pav. 5), primenantis kai kurių kamerinių formų sodybų altorėlių kryželių stilistiką. Dažniau sutinkamas variantas kai skersinių arba stulpo ašūrinės juostos derinamos su kitais kryžiaus struktūros elementais (koplytėle, spinduliais, kryžiaus papėdės skulptūra, raizytu skersinių plokštumos dekoru).

Nėra populiarius ir kryžių su kryžmų koplytėlėmis tipas – įvairiose kapinėse pastatyta tik keletas tokių paminklų. Sutinkama savita kryžmų koplytėlės interpretacija, būdinga ir XIX a. pab.–XX a. pr. daugiausia Aukštaitijos mediniams kryžiams, kai siluetiškai profiliuotas dvišlaitis stogelis Nukryžiuotajam derinamas su jo apačioje abipus kryžiaus stiebo komponuotais raizžiniais (Tamošiūnų šeimos kapas Panemunės kapinėse), kitu atveju smulkiais raizžiniais išpjaustytas dvišlaitis stogelis su lenktomis išraizžytomis atramomis sudaro puošnios pusiau ovalios koplytėlės formą (pav. 6). Petrašiūnų kapinėse stovi ir nedidelis kryželis su rombo formos atvira koplytėle, o kitame šių kapinių kryžiuje koplytėlę imituoja nedidelis siluetiškai profiliuotos lentos „skydas“ (E. Juozapavičiaus (1941–2007) kapas). Kryžmų koplytėlės su kolonomis panaudotos dviejuose bendro kapo kryžiuose Romainių I kapinėse (pav. 7), kuriuose įvedama ir papildoma stulpo šonų ir skersinių galų ornamentika. Panašaus dekoru stiliaus kryžiai iki XX a. I pusės buvo būdingi Rytų Aukštaitijai, daugiausia Utenos kraštui. Įdomu tai, kad Kauno senosiose kapinėse (sunaikintos 1959 m.), taip pat būta Rytų Aukštaitijai būdingų kryžių su turtingai dekoruotomis koplytėlėmis-altorėliais[7] – šiandien sunku pasakyti ar tokių paminklų statymas susijęs su iš Aukštaitijos atsikėlusiu žmonių pageidavimu, ar tai iš Aukštaitijos kilusių kryždirbių nuopelnas, ar publikuotų pavyzdžių kopijavimas bei interpretavimas.

Kitas tipas – kryžmų koplytėlių derinimas su nedideliais įvairios formos spinduliais. Tokių paminklų esama Panemunės, Šančių, abejuose Romainių, Seniavos kapinėse. Dauguma šių kryžių yra nedideli, masiškai gaminami laikinieji kryželiai, neretai liekantys ir pastoviaisiais antkapiniais paminklais (Romainių, Šančių, Seniavos kapinės). Jų kryžmoje esanti nedidelė atvira ar skydo formos koplytėlė apsupama iš vientisos lentos išpjautais pluoštiniais spinduliais (pav. 8). Monumentalių rąstinių kryžių koplytėlės dažnai apsuptos įvairių profilių nedideliais pluoštiniais spinduliais (pav. 9). Kitais atvejais panaudojami nedideli vingiuoti spinduliai (bendras dail. Z. Petravičiaus (1862–1955), A. Siderkevičiaus (1909–1989) ir Z. Siderkevičienės (1910–2008) kapas Petrašiūnų kapinėse). Šiuose kryžiuose komponuojami spinduliai

siluete neužgožia kryžmų koplytėlės, o sudaro jai dekoratyvų foną.

Gausiausias dekoru tipas – kryžiai su įvairių formų spinduliais. Spinduliuojančių kryžių populiarumas pastebimas visoje Lietuvoje, net ir tose vietovėse, kur tokios tradicijos XX a. pradžioje nebuvo. Kauno regione spinduliais dekoruoti kryžiai buvo paplitę ir XX a. pradžioje – tai liudija puošnių spindulių saulėmis šviečiantys Zapyškio (pav. 10), Aukštųjų Mozūriškių, Vilijampolės, Rumšiškių, Seredžiaus kapinių ir kitų vietų kryžiai.[8] Kadangi ir šiandien kapinėse pastatytų spinduliais dekoruotų kryžių labai daug ir jie skirtingi, pateikiama bendro pobūdžio apžvalga, apibūdinant pagrindinius spindulių komponavimo principus ir jų formas.

Kaip ir XIX a. pab.–XX a. pr. mediniuose kryžiuose šiandien taip pat nėra dažnas keturių spindulių variantas juos komponuojant X forma – sutinkami tiesių, nežymiai reljefiškai profiliuotų ir trijų stilizuotų augalų „puokščių“ spindulių motyvai. Dalis šiuo principu puoštų nedidelių lentinių antkapinių kryželių priklauso laikinųjų masiškai gaminamų kapų ženklų pavyzdžiams, todėl jie aptinkami įvairiose kapinėse. Kartais tokių kryželių kryžmose tvirtinami tekinti tiesūs spinduliai. Kiti kryžiai su keturiais tiesiais spinduliais taip pat dažniausiai sukalti iš lentų ir neaukšti, primenantys kapų ženklus. Monumentaliuose kryžiuose sutinkamas anksčiau Žemaitijai (ypač Mažeikių apylinkėms) būdingas keturių siluetiškai profiliuotų arba kiauraraščiu išpjautų spindulių naudojimas – tai kryžiai Seniavos, Eigulių, Romainių II, Šančių kapinėse (pav. 11).

Kitas variantas – įvairiais pluoštiniais spinduliais formuojamas didesnis arba mažesnis kryžmų ratas arba spindulių siluetas primena kvadratą, rombą. Pluoštiniai ažūriniai spinduliai sudaromi iš dviejų motyvų – centrinis spindulys su tulpės ar kitos formos stilizuotu žiedu derinamas su abipus jo esančiais dviem vingriais arba tiesesniais stilizuotais lapais, šakelėmis (pav. 12 a, b). Kartais stilizuotų augalų saulė „išauga“ iš kryžmų centrą gaubiančio apskritimo, neretai naudojami ir iš vientisos lentos išpjauti mažesni arba didesni spindulių „skydai“, suteikiantys paminklams monumentalumo (pav. 13). Kartais stilizuotų augalų saulė derinama su kryžiaus papėdės skulptūra, kaip antai E. A. Čepienės (1931–2001) kapo Romainių I kapinių paminkle, kurio spindulių saulučių žiedai ir komponavimo principai primena iki XX a. pradžios Raseinių apskrityje statytų kryžių stilistiką. Vertas dėmesio Romainių II kapinėse G. Dudaičio pastatytas kryžius (pav. 14) – analogiškos formos paminklas, tik su spindulių saule kryžmoje, 1975 metais užfiksuotas Aukštosios Panemunės kapinėse, [9] o XX a. I pusės B. Buračo nuotraukoje nurodoma, kad tai Eigulių kapinių paminklas.[10] Tokio paties kryžiaus, tik su tulpių žiedų spinduliais ir ažūrine augalinių spindulių geležine viršūne-saulute būta ir Eigulių kapinėse.[11] Be atskiro tyrimo sunku pasakyti ar tokie patys Panemunės ir Eigulių paminklai yra metrikos klaida, ar to paties meistro buvo pastatyti dvejose kapinėse, tačiau džiugu, kad G. Dudaičio atlikta kopija naujam gyvenimui prikėlė Kauno kapinėse buvusį paminklą.

Šiandienos kryždirbiai nevengia medinius kryžius papildyti ir metaliniais spinduliais – vienais atvejais derinami teisių ir C formų metalo deriniai (Romainių I kapinės), tarpkryžmės užpildomos stilizuotais skardos tulpių žiedais (Aleksoto kapinės), iš kryžmų centro vingiuojantys žaibo formos spinduliai derinami su tiesiais (Petrašiūnų kapinės) ir pan.

Ratu komponuojami ir tiesūs spinduliai: vienuose kryžiuose jie trumpesni ir pabrėžia kryžmą, kituose naudojami ilgesni spinduliai arba jie derinami su trumpesniais ir sukuria ramiu ritmu spindintį siluetą (pav. 15 a, b). Didelės dalies kryžių siluetiškai profiliuoti ir tiesūs spinduliai komponuojami su kryžmų apskritimu, sukuriant daugiau ar mažiau spinduliuojančios „aureolės“ įvaizdį (pav. 16 a, b), daugumos spinduliais dekoruotų paminklų kryžma akcentuojama ir nedidele koplytėle.

Dar vienas tradicijai priklausantis dekoru tipas – kryžiai su kryžmoje komponuojamu ratu arba rombu. Tokių paminklų nėra daug ir jų formos skirtingos (pav. 17a, b), o kartais kryžmas supantis rombas paįvairinamas spinduliais (pav. 18).

Be minėtų įvairiai dekoruotuose kryžiuose panaudotų skulptūrinių reljefų, sutinkami ir tik kryžiaus bei skulptūros jungčių variantai, kurių taip pat nėra daug. Šiam tipui priskirtina L. bei A. Striogų sukurta bareljefinio V. Svirskio kryžiaus kopija[12] (pav. 19a) bei paminklai su apvaliaja skulptūra, kaip antai paprastas kryžius komponuojamas su Kristaus (pav. 19b) arba su sėdinčios moters figūromis (pav. 19c). Skulptūriniam dekorui iš dalies tenka priskirti ir paprastų monumentalių kryžių kryžmose išskobtus Kristaus portretus (du beveik analogiški paminklai Romainių I kapinėse – O. Labonienės (1899-1995) ir Butkų šeimos kapai).

Atskirai tenka paminėti įvairių tipų dekorą jungiančius, deja, itin retus, kryžius. Pavyzdžiui, Romainių I kapinėse pastatytas paminklas primena Utenos apskrityje iki XX a. pradžios statytus A. Deveikio kryžius, – stulpas dalinamas karnizu ir jo šonai puošiami dantukų ornamentu, skersinių fasadinės plokštumos dekoruotos pridėtiniais medžio drožiniais, o galai užbaigiami puošniais trilapiais, kryžmų koplytėlė artima Rytų Aukštaitijai būdingų altorėlių stiliui (pav. 20).

Apibendrinant šią trumpą apžvalgą galima teigti, kad dauguma šiandienos Kauno kapinėse pastatytų medinių kryžių savitai atspindi XIX a. pab.–XX a. pr. kryžių dekoru tradicijas, kurios kryždirbių kūrybiškai interpretuojamos, o tai liudija kryžių ornamentikos tradicijos gyvastingumą.

[1] Razutienė I., XX a. antrosios pusės Petrašiūnų kapinių paminklai tipologiniu aspektu. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, nr. 5, p. 24-33.

[2] Zabulytė J., Metaliniai kryžiai Kauno kapinėse. Iš: *Tautodailės metraštis. Aukštaitija*, nr. 19, 2010, p. 41-50.

[3] Muziejų archyvuose tokio pobūdžio medžiaga skurdi – Lietuvos nacionalinio muziejaus Etninės kultūros skyriaus fototekoje (toliau – LNM) aptikta tik keletas S. Paulausko 1970–1975 m. fotografuotų Šančių ir Panemunės kapinių medinių kryžių, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus liaudies meno fonotekos (toliau – NČDM) A. Varno rinkinyje rastos tik dviejų paminklų nuotraukos; kryždirbystei skirtuose leidiniuose daugiausia publikuoti Kauno rajono (Vandžiogalos, Raudondvario, Seredžiaus ir kt.) mediniai kryžiai ir tik pavieniai XX a. pradžios Kauno kapinių paminklų pavyzdžiai.

[4] XX a. I - II pusėje buvo fotografuojami tik įdomesni gausiau dekoruoti kryžiai, daugiausia su spindulių dekoru, todėl kitokios sandaros kryžių formos bei paplitimas nėra aiškus.

[5] XX a. pradžioje-I pusėje ir vėliau fiksuoti mediniai kryžiai nėra datuoti, nemažoje dalyje medinių kryžių, net pastatytų ir XX a. II pusėje-pabaigoje, nenurodomos palaidojimų datos (pvz., įrašoma tik šeimos pavardė), kitų kryžių įrašai neišlikę, pasitaiko atveju, kai naujas paminklas pastatomas senesnio vietoje ir neatitinka palaidojimo datos bei pan.

[6] Tai liudija nemažai atveju, kai paminklo pastatyme autorius nedalyvauja, o užsakovai išsiveža paminklą iš kryždirbio dirbtuvių.

[7] Iliustraciją žr.: Vytauto kapinės Kaune, *Kryždirbystė Lietuvoje*, V., 1989, p. 485. Medinis kryžius su Rytų Aukštaitijai būdinga kryžmų koplytėle buvo pastatytas ir ant kunigo prof. K. Jauniaus kapo (NČDM, A. Varno rinkinys, nr. 293, tas pats kryžius be koplytėlės - LNM, ng. nr. 10787, fot. J. Petrulis, 1955 m.). Aukštaitijai būdingi kryžiai senosiose Kauno kapinėse užfiksuoti ir J. Petrulio (LNM ng., nr. 10787, f. 1955 m.; ng. nr. 10788, f. 1955 m.).

[8] Kitas kryžių nuotraukas žr.: *Kryždirbystė Lietuvoje*, V., 1989, p. 364, 360, 367, 366, 368.

[9] LNM, f. S. Paulauskas, ng. nr. E 26573.

[10] *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*, Vilnius, 1990, t. II, pav. 375.

[11] *Kryždirbystė Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 457.

[12] Originalas: Kryžius su horeljefu „Nekaltai Pradėtoji Švč. Mergelė Marija“, (ūkininko Pacevičiaus sodyba, Pakruoščio k., Surviliškio vlsč., Kėdainių apskr.). Fot. 1924. Lietuvos dailės muziejus, A. Varno rinkinys, LF 373 (nuotrauką žr.: http://www.tradicija.lt/Menininkai/Svirskio_kryziai.htm)